

ПОДСТИЦАЊЕ КРЕАТИВНОСТИ ЛИКОВНОГ ЦРТЕЖА ДЕЦЕ С ЛАКОМ ИНТЕЛЕКТУАЛНОМ ОМЕТЕНОШЋУ У ОДНОСУ НА ПОЛ*

*Сања Гајић***, *Мирјана Јајунца-Милисављевић*,
Александра Ђурић-Здравковић
Универзитет у Београду,
Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

У реализацији задатака и стваралачких активности мало деце с интелектуалном ометеношћу ће самостално довршити заочети задатак, већини је потребан константан подстицај. Циљ рада је да се утврди разлика у креативним способностима деце с лако интелектуалном ометеношћу (ЛИО) пре и након подстицања при изради ликовног цртежа у односу на пол. Узорак је чинило 69 ученика из четири београдске основне школе за децу ометену у интелектуалном развоју, оба пола, календарској узрасту од 8-16 година, без неуролошких и вишеструких сметњи. Добијени резултати указују на статистички значајну разлику између дечака и девојчица на укљученом скору креативности цртежа, и на употреби боја и просторном распореду пре подстицања, док се та разлика не уочава након подстицања. Добијени резултати указују на употребу примене индивидуализованог приступа у раду са децом с ЛИО како би се уважавале особености деце и подстицало креативно ликовно изражавање, као и на неопходност даљих истраживања полних разлика у креативности код деце с ЛИО.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *креативност, лака интелектуална ометеност, подстицање, полне разлике*

* Рад је настао у оквиру пројекта "Социјална партиципација особа са интелектуалном ометеношћу" (бр. 179017), „Креирање Протокола за процену едукативних потенцијала деце са сметњама у развоју као критеријума за израду индивидуалних образовних програма", (бр. 179025), чију реализацију финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

** Sanjagagic85@gmail.com

УВОД

Креативност се најчешће дефинише као способност човека да ствара новину која ће бити корисна, применљива, унутар одређеног социјалног контекста (Kampylis & Valtanen, 2010, Runco & Jaeger, 2012, Somolanji & Vognar, 2008). Под новином се подразумевају нове идеје и закључци, нови начини решавања проблема, нове теорије, скулптуре, слике и сл. Креативност се може манифестовати у различитим областима (музичкој, техничкој, ликовној, научној...), као и у свакодневном животу (Ivsevic & Mayer, 2009, Richards, 2010). Деца су такође способна да стварају нове и необичне продукте који су својствени дечијем перципирању света (Koludrović & Reić Ercegovic, 2010).

Поједини аутори заступају став да испољавање креативности у значајној мери зависи од богатства искуства (Воготски, 2005) и истичу значај креативно подстицајне средине (Huzjak, 2006, Winner, 2005). Све више се указује на значај програма који подстичу креативност код деце у различитим подручјима уметности (Koutsoupidou & Hargreaves, 2009, Lin, 2010), па и цртању (Dziedziewicz et al., 2013, Garaigordobil & Berruco, 2011).

Креативност деце с лакоом интелектуалном ометеношћу (ЛИО) нарочито не треба посматрати као урођену способност која ће се развијати сама од себе. Резултати претходних истраживања истичу значај различитих начина подстицања креативног изражавања код деце с ЛИО (Гагић и Јапунца-Милисављевић, 2013, Гагић и сар., 2013). Што је дете више видело, чуло и преживело, што је више сазнало и усвојило, што са више елемената стварности располаже у свом искуству, то ће значајнија и продуктивнија бити делатност његове маште. Стимулисање развоја креативних способности би требало да буде у складу са психофизичким способностима и карактеристикама личности. Приликом подстицања ликовног изражавања потребно је открити све унутрашње потребе и интересовања ученика и покренути га на активност, која се затим усмерава и регулише у жељеном правцу, поштујући увек оно унутрашње и усклађујући с тим спољашње подстицаје (Јовановић, 2002).

Имајући у виду индивидуалне разлике које се манифестују у дечјим цртежима (Јоксимовић и сар., 2010), поставља се питање полних разлика у испољавању креативних способности кроз цртеж. Истраживања која се баве овом проблематиком дају податке који нису конзистентни. Поједини аутори извештају о разликама у испољавању креативности између дечака и девојчица типичне популације (Hercog & Duh, 2011, Liu, 2007, Максић и Ђуришић-Бојановић, 2004), а с друге стране, Бер и Кауфман

(2008) наводе да у великом броју истраживања није забележена разлика међу испитаницима различитог пола. Када се ради о деци с ЛИО, постоје истраживања која указују на боље резултате девојчица на појединим показатељима креативног мишљења које је процењено цртањем - флексибилност и новина (Јапунца-Милисављевић и сар., 2012), док други аутори нису утврдили постојање полних разлика (Арбутина, 2011).

Имајући у виду мали број истраживања о креативним способностима код деце с интелектуалним дефицитом у нашој средини, дефинисали смо овај рад као покушај расветљавања подстицања креативности код деце с ЛИО са аспекта пола.

ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА

Из свега наведеног произилази истраживачки проблем овог рада, формулисан у питању: Да ли постоје разлике у испољавању креативности при изради цртежа код деце с ЛИО при подстицању ликовног изражавања у односу на пол?

Истраживање које смо спровели има за циљ да се утврди разлика у испољавању креативности деце с ЛИО пре и након подстицања при изради цртежа у односу на пол.

МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Узорак

Узорком је обухваћено 69 деце са лаком интелектуалном ометеношћу календарског узраста од 8 до 16 година, без неуролошких и вишеструких сметњи.

Кад је у питању полна структура узорка, мушки пол чинило је 55,1% испитаника, а 44,9% ученика је било женског пола (Табела 1).

Табела 1. Дисџрибуција узорка према полу

Пол	Број	%
Мушки	38	55,1%
Женски	31	44,9%
Укупно	69	100%

Ток и начин истраживања

Истраживање је обављено у току школске 2010/2011. године у четири основне школе за децу ометену у интелектуалном развоју на територији Београда. Деца су испитивана у другом полугодишту и испитивање је спроведено у групама до 5 ученика.

Првог дана ученици су након детаљног објашњења цртали ликовни рад на задату тему без претходног подстицања. Задатак је био да ученици нацртају што необичнији цвет, који су по жељи могли да боје дрвеним бојацима. За то је био предвиђен један школски час. Следећег дана ученици су визуелно, тактилно, аудитивно и ольфактивно подстицани у складу са задатом темом, након чега је речено да нацртају што креативнији цртеж.

Цртеже су процењивали професор методике наставе ликовне културе и дефектолог, који су их вредновали на петостепеној скали: од 1 (ниско изражена креативност) до 5 (високо изражена креативност). Оцењивали су следеће аспекте: употребу боје, пропорцију, облике и просторни распоред.

Остали подаци (подаци о коефицијенту интелигенције, полу, узрасту, одсуству неуролошких и вишеструких сметњи) потребни за ово истраживање су преузети из школске документације.

Добијени резултати су приказани табеларно. За обраду података примењени су дескриптивни (учесталост, стандардна девијација и аритметичка средина) и аналитички (t-тест за независне узорке) статистички методи.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Поједини аспекти креативности процењене цртањем необичног цвета се значајно разликују код дечака и девојчица. При првом тестирању средња вредност укупног скорa креативности на цртежу код девојчица износи 15,10 бодова (SD=2,970), код дечака 13,32 (SD=2,978), што је статистички значајан резултат ($t=-2,474$, $p=0,016$).

На цртежу цвета пре подстицања девојчице су добиле већи скор на *просторном распореду* цртежа (девојчице AS=4,32, SD=0,791, дечаки AS=3,89, SD=0,924) што је статистички значајан резултат ($t=-2,072$, $p=0,042$), као и на употреби *боја* (девојчице AS=3,32, SD=1,077, дечаки AS=2,74, SD=1,178) што је, такође, статистички значајан резултат ($t=-2,154$, $p=0,035$). Корелација између креативних способности деце с ЛИО пре подстицања при изради ликовног рада у односу на пол приказана је у табели 2.

Табела 2. Корелација између креативних способности деце с ЛИО пре подстицања при изради ликовног рада у односу на пол

Ајтем	Пол	AS	SD	t	df	p
Боја	М	2,74	1,178	-2,154	66,100	0,035
	Ж	3,32	1,077			
Облик	М	2,74	0,891	-1,582	61,502	0,119
	Ж	3,10	0,978			
Пропорција	М	3,95	1,038	-1,310	66,384	0,195
	Ж	4,26	0,930			
Просторни распоред	М	3,89	0,924	-2,072	66,823	0,042
	Ж	4,32	0,791			
Укупно	М	13,32	2,978	-2,474	64,312	0,016
	Ж	15,10	2,970			

Након подстицања, разлике између полова нису биле статистички значајне ни на укупном скору креативности процењене израдом цртежа, ни на ајтемима просторни распоред и боја, што је приказано у табели 3.

Табела 3. Корелација између креативних способности деце с ЛИО после подстицања при изради ликовног рада у односу на пол

Ајтем	Пол	AS	SD	t	df	p
Боја	М	3,63	1,172	-0,409	66,205	0,684
	Ж	3,74	1,064			
Облик	М	3,84	1,079	0,381	63,867	0,705
	Ж	3,74	1,094			
Пропорција	М	4,37	0,913	-0,729	66,918	0,468
	Ж	4,52	0,769			
Просторни распоред	М	4,34	0,909	-0,195	61,783	0,846
	Ж	4,39	0,989			
Укупно	М	16,21	3,370	-0,750	65,371	0,456
	Ж	16,81	3,209			

ДИСКУСИЈА

Наше истраживање показује да је разлика у креативности између дечака и девојчица статистички значајна пре подстицања, тако што девојчице показале боље резултате, али не и после подстицања. Могуће да је дечацима било потребно да се „загреју“ цртајући први цртеж, па да

након подстицања покажу своју већу креативност. Или се већа креативност девојчица пре подстицања може приписати могућности да је тема задатка била блискија девојчицама па је то допринело бољим резултатима, а да смо адекватним подстицањем успели да заинтересујемо дечаке за рад, па се разлика међу половима изгубила након подстицања. Наша следећа претпоставка односи се на чињеницу да је мања успешност дечака на првом цртежу била условљена и полним стереотипијама, које се односе на мишљење да су дечаци у просеку мање спремни за ликовно изражавање и да мање уживају у цртању. У окружењу где се тачно знају мушке и женске улоге дечаци доживљавају ликовну културу као предмет непримерен њиховој улози. И у том случају као разлог што се не уочава разлика у креативности међу половима на другом цртежу видимо као последицу доброг стимулуса дечака за рад.

Када се анализира *уиошреба боје* на цртежима деце с ЛИО, примећује се да су девојчице успешније по овом критеријуму пре подстицања, док на другом цртежу није измерена разлика међу половима. Перцепција боја заснива се на биолошким основама. Осетљивост за боје зависна је и од демографских и психолошких карактеристика људи (пол, узраст, култура, афективни потенцијал), повезана је са различитим карактеристикама (таласна дужина, осетљивост субјекта на боју и контраст, конзистентност у препознавању боја) (Saunders, 1998, Милошевић, 2002). Будући да саме боје, пре свега, откривају дечји емоционални живот, Трстењак сматра да је разумљиво што девојчице приликом сликања више користе боје, будући да су осећајније од дечака (Трстењак, 1987). Иностранци аутори су дошли до резултата да женске особе користе више речи од мушкараца како би описале одређену боју (Arthur et al., 2007). Синдик је закључио да код деце предшколског узраста постоји привлачност и одбојност према одређеним бојама дефинисана полним стереотипима (Синдик, 2011).

За креативност цртежа битно је и какав је *просторни распоред* елемената унутар целине. Према добијеним подацима, постигнућа девојчица на овом ајтему су статистички значајно боља од постигнућа дечака пре подстицања. На цртежима девојчица уочено је чешће слагање елемената цртежа у некакав ред. Оне ређају цветове у хоризонталном низу, по линији коју повуку као линију тла, или по доњој ивици папира. На субтесту Цртање Акадија теста развојних способности, који се, између осталог, оцењује на основу просторних односа задатих елемената, девојчице са сметњама у учењу показују боље резултате од дечака (Глигоровић и Радић-Шестић, 2011). Да су девојчице боље у графичкој репрезентацији просторних односа, потврђено је и у истраживању способности цртања

код деце млађег школског узраста опште популације (Глигоровић и Вучинић, 2011), као и у истраживању које је испитивало специфичности приказа просторних односа на цртежу људске фигуре слушно оштећене деце у односу на чујућу (Радић-Шестић и Ташић-Ивовић, 2007). И према резултатима испитивања иностраних аутора, током млађег школског узраста девојчице су нешто боље у решавању визуоспацијалних задатака (Watson et al., 2003).

ЗАКЉУЧАК

Нашим истраживањем утврђено је постојање статистички значајне разлике у постигнућима дечака и девојчица при изради рада на задату тему пре подстицања, и то у корист девојчица ($t=-2,474$, $p=0,016$). Поређењем резултата дечака и девојчица на појединачним ајтемима, пре подстицања уочена је разлика у употреби боја ($t=-2,154$, $p=0,035$), и просторном организовању цртежа ($t=-2,072$, $p=0,042$). Након подстицања нису забележене разлике међу половима.

Доказано је да су дечји цртежи субјективно обележени, што је последица индивидуалних разлика између деце (Филиповић, 2009). У нашем истраживању губљење разлике у креативним постигнућима између дечака и девојчица након подстицања је у складу са чињеницом да организација наставног процеса треба да буде руковођена особеностима и могућностима сваког појединачног детета (Gerber, 2005, Hughes et al., 2002, Ђорђевић, 2011), како би се различитим подстицајима обезбедила максимална ангажованост и активност ученика у стваралачким процесима. У раду са децом са сметњама у развоју, као и са децом типичног развоја, увек би се требало руководити претпоставком да је свако дете јединствено у својој биопсихосоцијалној сфери, и да су деца у свом расту и развоју више различита него слична (Којић и Марков, 2011). Приликом планирања и реализације рада са децом са ЛИО је од изузетне важности узети у обзир културалне, расне, социјалне, индивидуалне и све друге карактеристике сваког детета (Јапунца-Милисављевић, 2009).

Расположиви подаци, добијени нашим и истраживањима других аутора, указују на неопходност даљих испитивања усмерених на утврђивање полних разлика у испољавању креативности код деце с ЛИО.

ЛИТЕРАТУРА

1. Arthur, H., Johanson, G., & Young, A. (2007). Gender Differences and Color: Content and Emotion of Written Descriptions. *Social behavior and personality*, 35 (6), 827-834.
2. Baer, J., & Kaufman, C. J. (2008). Gender Differences in Creativity. *Journal of Creativity Behavior*, 42 (2), 75–105.
3. Dziejewicz, D., Oledzka, D., & Karwowski, M. (2012). Developing 4 to 6-Year-Old Children's Figural Creativity Using a Doodle-Book Program. *Thinking Skills and Creativity*, 9, 85-95.
4. Garaigordobil, M., & Berruero, L. (2011). Effects of a play program on creative thinking of preschool children. *The Spanish journal of psychology*, 14 (2), 608-618.
5. Gerber, M. M. (2005). Teachers Are Still the Test: Limitations of Response to Instruction Strategies for Identifying Children with Learning Disabilities. *Journal of learning disabilities*, 38 (6), 516-524.
6. Hercog, J., & Duh, M. (2011). Artistic and creative achievements of primary school students with regard to gender and stratum. *Metodički obzori*, 11 (6), 37-48.
7. Hughes, A. C., Ruhl, L. K., Schumaker B. J., & Deshler, D. D. (2002). Effects of Instruction in an Assignment Completion Strategy on the Homework Performance of Students with Learning Disabilities in General Education Classes. *Learning Disabilities Research & Practice*, 17 (1), 1–18.
8. Huzjak, M. (2006). Darovitost, talenat i kreativnost u odgojnom procesu. *Odgojne znanosti*, 8 (1), 289-300.
9. Ivcevic, Z., & Mayer, J. D. (2009). Mapping dimensions of creativity in the life-space. *Creativity Research Journal*, 21 (2-3), 152-165.
10. Kamylyis, P., & Valtanen, J. (2010). Redefining creativity - Analyzing definitions, collocations and consequences. *Journal of Creative Behavior*, 44 (3), 191-214.
11. Koludrović. M., i Reić Ercegovac, I. (2010). Poticanje učenika na kreativno mišljenje u suvremenoj nastavi. *Odgojne znanosti*, 12 (2), 427-439.
12. Koutsoupidou, T., & Hargreaves, D. J. (2009). An experimental study of the effects of improvisation on the development of children's creative thinking in music. *Psychology of Music*, 37 (3), 251-278.
13. Lin, Y. S. (2010). Drama and possibility thinking–Taiwanese pupils' perspectives regarding creative pedagogy in drama. *Thinking Skills and Creativity*, 5 (3), 108-119.

14. Liu, L. (2007). The relationship between creativity, drawing ability, and visual/spacial intelligence: A study of Taiwan's third-grade children. *Asia Pacific Education Review*, 8 (3), 343-352.
15. Richards, R. (2010). Everyday creativity: process and way of life—four key issues. In J. C. Kaufman & R. J. Sternberg (Eds.), *Cambridge handbook of creativity* (pp. 189–215). New York, NY: Cambridge University Press.
16. Runco, M. A., & Jaeger, G. J. (2012). The standard definition of creativity. *Creativity Research Journal*, 24(1), 92-96.
17. Saunders, B. (1998). What is colour?. *British Journal of Psychology*, 89 (4), 697-704.
18. Somolanji, I., i Bognar, L. (2008). Kreativnost u osnovnoškolskim uvjetima. *Život i škola*, 54 (19), 87-94.
19. Watson, S. C., Kidd, R. G., Horner, G. D., Connell, J., P., Lowther, A., Eddins, A. D, Krueger, G, Goss, A. D., Rainey, B. B., Gospel, D., M., Watson, U. B. (2003). Sensory, cognitive, and linguistic factors in the early academic performance of elementary school children. *Journal of learning disabilities*, 36 (2), 165-197.
20. Winner, E. (2005): *Darovita djeca*, Lekenik, Ostvarenje d.o.o.
21. Арбутина, Љ. (2011): *Креативне способности и настава ликовне културе код деце с лаком интелектуалном ометеношћу*, Мастер рад, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију Универзитета у Београду, Београд
22. Виготски, Л. (2005): *Деца машини и стваралаштво*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства.
23. Гагић, С., и Јапунца-Милисављевић, М. (2013). Значај подстицања ликовног изражавања деце с ЛИО за испољавање креативних способности. *Педагогија*, 68 (3), 432-440.
24. Гагић, С., Јапунца-Милисављевић, М., и Ђурић-Здравковић, А. (2013). Музика и разговор као подстицаји креативног изражавања код деце с лаком интелектуалном ометеношћу. *Београдска дефектолошка школа*, 19 (3), 469-476.
25. Глигоровић, М., и Вучинић, В. (2011). Квалитет цртежа деце млађег школског узраста. *Специјална едукација и рехабилитација*, 10 (2), 193-205.
26. Глигоровић, М., Радић-Шестић, М. (2011). Однос између нивоа развоја способности неопходних за успешно овладавање академским вештинама и пола код деце са специфичним сметњама у учењу. *Настава и васпитање*, 60 (1), 146-156.
27. Ђорђевић, С. (2011). Индивидуалне разлике ученика са лаком ИО и настава. *Београдска дефектолошка школа*, 17 (1), 49, 97-111.

28. Јапунца-Милисављевић, М. (2009). *Методика настава вештина за децу ометену у интелектуалном развоју*, Београд: Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију – Издавачки центар.
29. Јапунца-Милисављевић, М., Ђурић-Здравковић, А., и Бројчин, Б. (2012). Креативни потенцијал деце с лаком интелектуалном ометеношћу у односу на пол, *II научни скуп Стремљења и новине у специјалној едукацији и рехабилитацији*, Зборник радова, Београд: Универзитет у Београду - Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, 28. децембар 2012, стр. 193-200.
30. Јовановић, С. (2002). Подручја оперативних активности ученика у почетној настави ликовне културе. *Педагошка стварност*, 48 (1-2), 97-110.
31. Јоксимовић, А., Вујачић, М., и Лалић-Вучетић, Н. (2010). Специфичности наставе ликовне културе и потреба за индивидуализованим приступом ученику. *Настава и васпитање*, 59 (2), 191-204.
32. Којић, М., и Марков, З. (2011). Индивидуални приступ и педагошки програм подршке деци са сметњама у развоју у оквиру методике ликовног васпитања. *Иновације у настави - часопис за савремену наставу*, 24 (2), 117-126.
33. Максић С., и Ђуришић-Бојановић. М. (2004). Креативност, знање и школски успех. *Зборник истраживања за педагошка истраживања*, 36, 85-105
34. Милошевић, С. (2002). *Перцепција, пажња и моторна активност*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
35. Радић-Шестић, М., и Ташић-Ивовић, Ј. (2007). Просторни односи на цртежу људске фигуре деце оштећеног слуха млађег школског узраста. *Београдска дефектолошка школа*, 2, 39-51.
36. Синдик, Ј. (2011). Повезаност између преференције замишљених боја и неких карактеристика дјече предшколске доби. *Педагошка стварност*, 57 (1-2), 159-174.
37. Трстењак, А. (1987). *Човек и боје*. Београд: Нолит.
38. Филиповић, С. (2009). Значај когнитивно-развојних програма за развој креативности деце предшколског узраста у области ликовног изражавања. *Иновације у настави – часопис за савремену наставу*, 22 (2), 62-72.

ENCOURAGING CREATIVITY IN ART DRAWINGS IN CHILDREN WITH MILD INTELLECTUAL DISABILITY WITH REGARD TO GENDER

SANJA GAGIĆ, MIRJANA JAPUNDŽA-MILISAVLJEVIĆ,
ALEKSANDRA ĐURIĆ-ZDRAVKOVIĆ

University of Belgrade,
Faculty for Special Education and Rehabilitation

SUMMARY

In realization of tasks and creative activities, few children with intellectual disability will finish the taken task on their own; most of them are in need of constant encouraging. The aim of this research was to determine the difference in creative abilities of children with mild intellectual disability (MID) before and after prompting during creation of an art drawing with regard to gender. The sample consisted of 69 students from four primary schools for children with developmental disabilities in Belgrade, both gender, calendar age 8 through 16, with no neurological and multiple disorders. The results obtained show a statistically relevant difference between boys and girls on the total score for drawing creativity, as well as on the use of colors and spatial distribution before prompting, whereas after prompting this difference is not observed. The results point to the need for employing individual approach in work with children with MID, in order to respect the particularity of every child and to encourage creative artistic expression, and the need for further examination of gender differences in creativity in children with MID.

KEY WORDS: creativity, mild intellectual disability, prompting, gender differences